

Hitit Kaynaklarına Göre Mezopotamya İnanç Sisteminin Hurri Mitoloji Anlayışına Etkisi*

According to Hittite Texts, Effects of Mesopotamian Belief System's on Hurrian Mythological Conception

Ercüment YILDIRIM**

Öz

Hurriler, M.Ö. III. binyılda, Doğu Anadolu Bölgesi'nde tarım ve hayvancılığa dayalı hayata sahip bir halk olarak ortaya çıkmıştır. Yüzyıllar içinde, Hurri toplumu Zağros Dağları'ndan Akdeniz'e kadar uzanan "Verimli Hilal"ın kuzeyi boyunca yayılmış; Mezopotamya ve Anadolu arasındaki geçiş coğrafyası üzerine yerleşmiştir. Anadolu'nun güneydoğusu ve Kuzey Suriye'de yaklaşık iki bin yıl etnik yapının hakim kısmını oluşturan Hurri toplumu, Mezopotamya ve Anadolu arasındaki ticaret yolları üzerinde yer aldığından dini ve kültürel olarak; hem kendileri komşu toplumlardan etkilenmiş hem de komşu toplumlara etkilemişlerdir. Hitit kültür ve inancı üzerine yaptıkları derin etkiye bakıldığında, oldukça gelişmiş bir medeniyet anlayışına sahip olmaları beklenen Hurriler hakkında Hitit çivi yazılı belgelerden bilgi alınabilmektedir. Bu çalışmada, Hurri inanç sisteminin oluşum ve gelişiminin ipuçlarını bulduğumuz mitolojik anlatımların, Mezopotamya efsaneleriyle olan ortak yönlerini ortaya koyarak, bu mitosların Hitit kaynaklarında kendilerine nasıl yer bulduğunu açıkladık. Çalışmamızda "Kaneş Kraliçesi ve Otuz Çocuğun Hikayesi", "Gökteki Krallık Efsanesi", "Ullikummi Şarkısı", "Appu ve İki Oğlunun Masalı", "Avcı Keşşi Masalı", "Gurparanzah'ın Masalları" gibi mitosların Mezopotamya inanışları ile olan bağlantılarını ortaya koyarak Hurri inanç sistemine olan etkilerini ortaya koymaya gayret gösterdik.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Hitit, Hurri, Teşup, Hurri Mitolojisi.

*Bu çalışmanın özeti 29-30 Ekim 2015 tarihinde düzenlenmiş olan 'ICER-Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Araştırmaları Konferansı'nda sözlü olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr., KSU, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ercumentyildirim@ksu.edu.tr.

Abstract

During the third millennium B.C., Hurrians appeared in the eastern region of Anatolia as a community with a life based on agriculture and animal husbandry. Over the centuries, Hurrian community had spread throughout the North of “fertile crescent” ranging from Zagros Mountains to Mediterranean and had been located on the transition geography between Mesopotamia and Anatolia. Forming the dominant part of the ethnicity in the Southeastern Anatolia and in the North of Syria around two thousand years, Hurrian community had taken place on the trade routes between Mesopotamia and Anatolia and this situation had affected both neighboring communities and themselves religiously and culturally. When it is looked at the deep effect that they made on the Hittite culture and beliefs, it can be only gained information from the Hittite cuneiforms about Hurrians who were expected to have a highly developed civilization conception. In this study, we explained this myths that has found place in Hittite sources as the mythological narratives which we found the clues of development and formation of Hurrian believe system by putting the common parts with Mesopotamian myth and Hurrian myth. In our study, we tried to describe the effect of myths as “The Thirty Sons of The Queen of Kanesh”, “The Legend of the Sky Kingdom”, “The Songs of Ullikummi”, “The Tale of Appu and His Two Sons”, “The Tale of Hunter Kessi”, “Story of Gurparanzah” on Hurrian belief system by putting their connection with the Mesopotamian belief.

Key Words: *Anatolia, Hittite, Hurrian, Teshup, Hurrian Mythology.*

1. Giriş

M.Ö. III. bin yılın başlarından itibaren yaklaşık iki bin yıl boyunca Anadolu'nun doğu ve güneydoğusunun hakim etnik unsuru olan Hurriler, kuzeyde Doğu Karadeniz Dağları'ndan güneyde Kerkük, Musul'a; doğuda Zağros Dağları'ndan batıda Orta Anadolu'ya kadar uzanan coğrafyada yaşamışlardır. Hakim oldukları bölgenin güneyinde Mezopotamya, batısında ise Hitit toplumu ile etkileşim içinde olmuş dini ve sosyal ilişkiler geliştirmişlerdir.¹ Karaz Kültürü, Hurri toplumunun en erken izlerinin görüldüğü dönem olduğu düşünüldüğü gibi Kuzeydoğu Anadolu'da ortaya çıktıktan sonra tüm Doğu Anadolu'ya sonrasında da Kuzey Suriye'ye ve hatta Filistin'e kadar yayılıp hem keramik özellikleri hem de mimari üslubuyla yüzyıllar boyu yaşamıştır.²

Hurriler, gelişmiş bir kültürün temsilcisi oldukları halde kendilerine ait belgeler şu ana kadar ele geçirilmediği için haklarında kesintisiz ve tutarlı bir

¹ Robbins 2001, s.18–19; Cooper 2006, s.248; Roaf 1992, s.108–110.

² Bittel 1945, s.94; Amiran 1952, s.90–94; Koşay 1959, s.358–360; Güneri 1987, s.54; Sukenik 1947, s.9–10; Pehlivan 1990, s.170–171.

tarikh yazmak mümkün olmamaktadır. Hurriler hakkındaki bilgileri bir arada yaşadıkları toplumların kayıtlarından elde etmekteyiz. Anadolu'da yaşayan toplumlar ve dolayısıyla Hurriler ile ilgili ilk bilgi aldığımız kaynak M.Ö. 2250 yıllarına tarihlenen Şartamhari metinleridir. Şartamhari metinlerinde Akkad Kralı Naram-Sin, Sedir ormanlarını (Amanoslar) ve Gümüş Dağları'nı (Toroslar) aşarak Anadolu'ya girip ve Hatti kralı Pampa'nın önderliğinde toplanan 17 devletin krallarına karşı savaştığını anlatmıştır.³ Metinde Naram-Sin, "*Hurrilere karşı bütün orduyu seferber ettim ve sonra (tanrılara) şarap takdim ettim. O zaman savaşçılara binlerce düşman askeri hiç mukavemet edemedi.*" (KBo III, 13) cümlesi Hurri nüfusun ve kent yöneticilerinin bölgede önemli bir nüfus yoğunluğu oluşturduklarını ortaya koymuştur.⁴

Anadolu'nun güneydoğusunda yaşayan Hurri toplumu üzerinde; M.Ö. 2060 – 1960 yılları arasında Akad hakimiyeti, III. Ur Sülalesi'nin bölgeye hakim olmasıyla sona ermiştir. III. Ur Sülalesi dönemine ait metinlerde Hurri kökenli isimlere rastlanması bu toplumun Zağros Dağları ile Dicle Nehri arasındaki bölgede de yaşamaya devam ettiğini göstermektedir.⁵ Hurrilerin bir kısmı, III. Ur Sülalesi gücünü yitirince ortaya çıkan otorite boşluğundan faydalanarak güneye ilerleyip Doğu Akdeniz kıyılarına yerleştikleri hakkında görüşler bulunmaktadır.⁶

Birbirinden bağımsız küçük devletler halinde yaşayan Hurriler M.Ö. 16. yüzyılın sonlarına doğru Kuzey Hindistan ve İran'dan göç eden Mitanniler ile birleşerek Hurri – Mitanni Devletini kurmuşlardır.⁷ Hitit belgelerinde "Mitanni", Asur yazıtlarında "Hanigalbat" olarak isimlendirilen bu topluluk, kendilerini "Maiteni" olarak adlandırmışlardır.⁸ Mitannilerin ilk kralının Kirta, ondan sonra da oğlu Suttarna'nın tahta çıktığı bilinmektedir. Suttarna'dan sonra kral olan Baratarna "Hurri Kralı" unvanını taşımıştır.⁹ Hurri – Mitanni Devleti, kuzeyde Hititler güneyde Asur ile uzun müddet mücadele ettiği gibi farklı dönemlerde çıkarlarına göre her iki devletle de müttefiklik yapmıştır. Hatta Hititlerin baskıyı artırması üzerine Mısır ile akrabalık kurarak müttefiklik tesis etmeye de çalışmıştır.¹⁰ Bütün bu tedbirlere rağmen Hititlerin saldırıları sonucu Hurriler, doğuya çekilmek

³ Kinal 1962, s.70–71; Hamblin 2006, s.289–290; Esin 2003, s.491; Yoffee 2003, s.48–49.

⁴ Kuhrt 1995, s.51–52; Yiğit 2003, s.176–177.

⁵ Kinal 1978, s.185–186.

⁶ Kupper 1963, s.24–27; Roaf 1992, s.108–114; Roux 1996, s.171–173; Alpman 1981, s.289–290.

⁷ Gabriel 2002, s.177; Anthony 2010, s.49–51; Kuz'mina 2007, s.134–135; Drews 1994, s.47–48.

⁸ Diakonoff 1991, s.240–242; Bryce 1999, s.152.

⁹ Kuhrt 1995, s.289; Akurgal 1998, s.176; Bourke 2008, s.120–122.

¹⁰ Yıldırım 2013, s.249–250; Roaf 1992, s.136; Podany 2010, s.195–196; Fletcher 2000, s.64–68.

zorunda kalmış daha sonra Asur Devleti'nin egemenliğini kabul etmiş, I. Salmanasar döneminde de eyalet halini almıştır. Bu dönemden sonra Hurri ve Mitanni ismine hiçbir belgede rastlamamız Hurri toplumunun Asur Devleti'nin geleneksel politikası olan zorunlu iskâna tabi tutuldukları ve bölgeden uzaklaştırıldıkları sonucunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bölgede Hurri dilinin yerini Arami dilinin alması Hurrilerin ya tamamen asimile olarak ortadan kalktıkları ya da bölgeden göç ettirildikleri sonucunu çıkarmaktadır.¹¹

2. Hitit Kaynaklarında Hurri Mitosları

Yunanca masal, öykü, efsane anlamına gelen “myth” kelimesi ile söz anlamına gelen “logos” kelimesinin birleştirilmesinden oluşan “Mitoloji”, insanların yaradılışları, tanrıları ve tabiat hakkında akıl erdiremediklerini hayal güçlerini kullanarak açıklamaya çalıştıkları ve anlatıldığında karşıdakini edebi olarak etkileyecek anlatımlardır.¹² Kendi içinde tutarlı olmasına rağmen abartılı ve insanüstü öğeleri barındıran mitoslar toplumların yaşamında oldukça önemli bir yer tuttuğu gibi dini hayatın renkli ve çekici tarafını da oluşturmuştur. Mitoslar köklerini bir toplumdaki veya bölgeden almış olmasına rağmen zaman içerisinde diğer toplumlara da yayılmıştır. Bu yayılma ya da geçiş esnasında mitolojik anlatımlar değişimlere hatta dönüşümlere uğramıştır. Yazının icadı ile kil tabletlere geçirilen mitolojik anlatımlar insanlık kültürünün ortak parçası olmuştur.¹³

Friederich Hrozný 1915 yılında Hitit çivi yazısını çözmesinden beri okunan on binlerce kil tablette siyasi anlaşmalar, dua metinleri ve yıllıkların yanı sıra mitolojik anlatımlar da bulunmaktadır. Hitit dini hayatının önemli bir parçasını oluşturan bu mitoslar, Hatti, Hurri, Mezopotamya (Babil) ve Kenan kökenli olmak üzere dört bölüme ayrılmaktadır.¹⁴

Bu ayrımın yapılmasında tanrıların isimleri ve olayların kökenlerinin temel referans alınmasına rağmen; Hitit yazılı kaynaklarında yer alan Anadolu kökenli mitoslar, ritüel temsillerin sözlü olarak icra edilmesi ile oluşturulmuşken özellikle Hurri ve Mezopotamya kökenli mitoslar kronolojik olarak sıralanmış ve edebi olarak daha gelişmiş anlatımlardan oluşmaktadır.¹⁵

¹¹ Harrison 2009, s.31–34; Cotterell 2006, s.299–300.

¹² Erhat 1978, s.5; Stambovsky 1996, s.45–46; Black 1992, s.14–17; Wildwood 2010, s.9–10.

¹³ Leeming–II 2009a, s.17–19; Yoffee 2005, s.5–6; Rosenberg 1994, s.XIII – XX.

¹⁴ Leick 1998, s.83–85; Ehrlich 2011, s.220–223; Hooke 2013, s.95–96; Caldwell 2010, s.82–84.

¹⁵ Karauğuz 2001, s.38–51; Dowden 2014, s.369–377; Hoffner 1968, s.198; Johnston 2004, s.191–192.

Hitit mitolojisinin ana karakterini belirleyen mitolojik anlatımların önemli bir kısmı Hurrilerden geçmesine rağmen özellikle “Kaneş Kraliçesi ve Otuz Çocuğun Hikayesi”, “Gökteki Krallık Efsanesi”, “Ullikummi Şarkısı”, “Appu ve İki Oğlunun Masalı”, “Avcı Keşşi Masalı”, “Gurparanzah’ın Masalları”, anlatım özellikleri bakımından Mezopotamya kökenli olduğu kabul edilmektedir. Gelişmiş bir kayıt tutma geleneğine sahip olan Babil sarayında, yüzyıllar boyunca sözlü gelenek ile anlatılan mitoslar ilk defa yazıya geçirildikten sonra Hurriler gibi komşu toplumların dini yaşayışları içerisinde de kendilerine yer bulmuştur.¹⁶

Kaneş kraliçesi ve otuz çocuğun hikayesi ya da Zalpa Şehri öyküsü olarak isimlendirilen anlatı, diğer mitoslara kıyasla basit bir üsluba sahip olsa da Mezopotamya kökenli mitoslarda sıklıkla işlenen çocuğun veya çocukların nehre bırakılmasını anlatması bakımından önemlidir.¹⁷ Bu mitosta anlatılan Zalpa kentinin yeri ile çocukların bırakıldığı nehir hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Zalpa kenti, birkaç Hitit metninde Orta Karadeniz Bölgesi’nde yer alan kentler içerisinde sayılması ve deniz kenarında olduğunun belirtilmesi kentin Bafra Ovasındaki İkiztepe höyüğü olarak lokalize edilmesine buna bağlı olarak mitostaki nehrin Kızılırmak olduğunun varsayılmasına yol açmıştır.¹⁸ Fakat Kültepe tabletlerinde Asurlu tüccarların kuzeye ilerledikleri yol üzerinde Zalpa kentinin bulunması, Mama Krallığı ile Zalpa arasında mücadelelerin bazı Hitit belgelerine yansımaları ve Yamhad (Halep) Krallığı ile ilgili Hitit metinlerinde Zalpa’nın da geçmesi bu kentin Anadolu’nun güneyine yerleştirilmesi gerektiği görüşünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Zalpa’nın İslahiye Timenhöyük olabileceği öne sürülmüştür. Hatta Zalpa ismi iki kentin olabileceği görüşü de ortaya atılmıştır.¹⁹ Mitos, Kaneş kraliçesinin bir yılda otuz erkek çocuk doğurması ve sonra bunların çok kalabalık olduğundan yakınıp sepet içinde nehre bırakması ile başlar. Sonrasında Kaneş kraliçesi bir başka yılda otuz tane de kız çocuk dünyaya getir fakat bunları kendisinin büyütmesi anlatılır. Daha sonra erkek çocuklar büyüyüp annelerini bulmak için yola çıkması fakat annelerinin onları tanımayıp kızları ile evlendirmeyi planlamasından bahsedilir. Kaneş kraliçesinin kızları evliliğe karşı çıkmış olmasına rağmen

¹⁶ Penglase 1997, s.142; Leick 1998, s.171–172; Morford 2013, s.68–69; Leeming 2009b, s.186–187; Burney 2004, s.165–167.

¹⁷ CTH 3.1; KBo XXII 2; KBo III 38; KUB XLVIII 79; Otten 1973, s.6–12; Hoffner 1991, s.62–64;

¹⁸ Gavaz 2006, s.2–5; Yakar 2007, s.373; Haas 1977, s.18–21; Barjamovic 2011, s.120; Ünal 2007, s.118–119.

¹⁹ Ünal 2006, s.22–23; Ünal 2013, s.25; Gavaz 2006, s.14; Bryce 2009, s.785–786.

metnin son kısmı kırık olduğundan mitosun nasıl bittiği hala gizemini korumaktadır.²⁰

Bu mitolojik anlatımlar içinde en yoğun Mezopotamya etkisi Gökteki Krallık Efsanesi'nde görülmektedir. Tek kopya olarak bulunan ve oldukça tahrip olmuş olan bu mitos dört sütun ve yaklaşık doksan satır olarak yazılmıştır.²¹ İlk sütunda gökteki krallık tasvir edilmiş ve tanrılar arasındaki mücadeleler anlatılmıştır. İkinci sütun oldukça kırık olmasına rağmen okunabilen bölümlerde Fırtına Tanrısı'nın doğumu anlatılmaktadır. Üçüncü sütun ise Tanrı Anu'nun Fırtına Tanrısı'nı ortadan kaldırma planlarını içermektedir. Dördüncü ve son kısım ise yeryüzünün iki çocuğu doğurmasından bahsetmektedir.²²

Hitit devlet arşivlerinde bulunan bir diğer Hurri kökenli mitos ise Ullikummi Şarkısı'dır. Birkaç kopya halinde bulunmuş olan bu mitosta Hitit katipleri ortak bir anlatıma sahip olsalar da birbirinden farklı üsluplar kullanmışlardır.²³ Ullikummi mitosunda da Gökteki Krallık Efsanesi'nde olduğu gibi anlatımının temelinde Mezopotamya kökenli olup Hurrilere geçmiş bir tanrı olan Kumarbi yer almaktadır. Ullikummi Şarkısı anlatım sırası göz önüne alındığında Gökteki Krallık Efsanesi'nin devamı niteliğinde olduğu düşünülmektedir.²⁴ Üç tablet halinde bütünleştirilebilecek olan bu mitosun ilk tabletinde Fırtına Tanrısı'na karşı kin besleyen Kumarbi'nin tasarladığı kötülükleri gerçekleştirmek için yaptığı hazırlıkları görmekteyiz. Bunlardan biri de Ullikummi isimli bir çocuğa sahip olmasıdır. Kumarbi'nin diyorit taşından oluşan Ullikummi'ye sahip olmayı istemesinin nedeni onun büyüüp Fırtına Tanrısı'nın şehri Kummiya'yi tahrip edecek ve Fırtına Tanrısı'nı yenecek olduğuna inanmasıdır. Ullikummi, İrşirra Tanrıları ile Tanrı Upelluri'nin yanına gönderildikten sonra Tanrı Enlil'e takdim edilir. Tanrı Enlil, Ullikummi'nin diyorit taşından oluştuğunu görür ve büyümesi

²⁰ Karauğuz 2001, s.198–201; Drory 1995, s.124; Alp 2001, s.56; Güterbock 1997, s.174–175; Cohen 2002, s.74–78; Ehrlich 2011, s.236 Ünal 2007, s.341.

²¹ CTH 344; KUB XXXIII 120; KUB XXXVI 31; KUB XLVIII 97; Güterbock 1945b, s.11–35; Dinçol 1982, s.104–105; Güterbock 1945a, s.123–134.

²² Diakonoff 1991, s.284–285; Leeming 2009b, s.187; Gilhus 2009, s.17–18; Konstan 2014, s.57–58; Astour 1968, s.173–175; Bratton 1993, s.152–153.

²³ CTH 345; KUB XVII 7; KUB XXXIII 93; KUB XXXIII 95; KUB XXXIII 96; KUB XXXVI 7; KBo XXVI 58; KUB XXXIII 87; KUB XXXIII 113; KUB XXXVI 12; KUB XXXVI 14; KBo XXVI 64; KUB XXXIII 106; KBo XXVI 65; Güterbock 1952, s.9–31; Goetze 1969, s.121–125.

²⁴ Fontenrose 1959, s.211–215; Archi 2009, s.209–221; Schwemer 2007, s.156–157; Archi 2004, s.319–323; Ayali-Darshan 2014, s.96–99; Kıymet 2013, s. 330–341.

için denize gönderilir.²⁵ İkinci tablet, Fırtına Tanrısı'nın kardeşi Tanrıça İştar ile birlikte Ullikummi'yi görmek için Hazzi Dağı'na²⁶ gitmesinin anlatımı ile başlamıştır. Sonrasında vücudu diyorit taşından olan Ullikummi'den diğer tanrıların korkmaya başladığı anlatılmıştır. Üçüncü tablet ise Ullikummi ile Fırtına Tanrısı'nın mücadelesine ayrılmıştır. İlk bölümde Fırtına Tanrısı, beraberinde Savaş Tanrısı Aştabi ile birlikte Ullikummi'ye saldırmasına rağmen başarılı olamadığı ve Ullikummi'nin Kummiya şehrine vardığı anlatılmıştır. Sonrasında çaresiz kalan Fırtına Tanrısı'nın, Tanrı Ea'ya gitmesi ve onu cesaretlendirmesi ile tekrar savaşa girmesi anlatılır. Metnin sonu oldukça tahrip olduğu için savaşın gelişimi hakkında bilgi sahibi olamasak da savaşı Fırtına Tanrısı'nın kazandığı görüşü ağır basmaktadır.²⁷

Appu ve İki Oğlunun Masalı, ilk altı satırı ile ikinci ve dördüncü bölümlerinin son kısımları kırık olmasına rağmen genel olarak iyi korunmuş bir halde bulunmuştur.²⁸ Appu ve İki Oğlunun Masalı, Hurrice tanrı ve kişi isimleri içermesine rağmen olay örgüsü itibarıyla Mezopotamya izlerini yoğun şekilde taşımaktadır. Tablet, çok zengin bir kişi olan Appu'nun çocuğunun olmamasından dolayı çektiği ıstırabı anlatarak başlar. Devamında Appu beyaz bir kuzuyu Güneş Tanrısı'na sunmuş ve çocuğunun olması için yalvarmıştır. Sonrasında Güneş Tanrısı ona önce "Kötü" isminde sonra "İyi" isminde iki erkek çocuğu vermiştir. Appu'nun evden uzaklaşmasından sonra bu İyi ve Kötü kalan malları paylaşmak için mücadele etmişlerdir. Ne yazık ki, tabletin son bölümünün okunamamasından dolayı hikayenin nasıl bittiğini bilememekteyiz.²⁹

Avcı Keşşi Masalı'nın Hitit devlet arşivinin bulunduğu Hattuşa'da Hititçe ve Hurrice metinleri ortaya çıkarıldığı gibi Mısır devlet arşivlerinin yer aldığı Amarna'da da Akadça nüshaları bulunmuştur.³⁰ Mitos, Keşşi'nin tanıtılması ile başlamaktadır. Hurrice bir isme sahip olan Keşşi annesi ile birlikte yaşayan ve avcılık yapan biridir. Sonrasında Keşşi, Udubşarri isimli birinin kız kardeşini sever ve onunla evlenir. Evlendikten sonra sadece karısı

²⁵ Huld 2012, s.142–150; Güterbock 1945b, s.59; Burney 2004, s.165–167; Sitchin 2007, s.93–95; Van Dongen 2012, s.24–71.

²⁶ Günümüzde Antakya civarındaki Kel Dağı olduğu düşünülmektedir.

²⁷ Mavor 1997, s.123–126; Ünal 2007, s.348; Bryce 2002, s.223–228; Puhvel 1987, s.25–26; Bachvarova 2012, s.98–110.

²⁸ KUB XXIV 8; KUB XXXVI 60; KBo XIX 106; KBo XLIII 70a; KBo XXVI 86; KBo XIX 100; KBo XXVI 87; Siegelová 1971, s.4–17; Hoffner 1991, s.63–65.

²⁹ Singer 1995, s.123–126; Beckman 1998, s.3–7; Leick 1998, s.11; Kıymet 2013, s. 361–364; Kramer 1961, s.154–155; Bryce 2002, s.222.

³⁰ KUB XXXIII 121; KUB XXXVI 61; KUB XXXVI 63; KBo XII 79; Bo 2483; Friedrich 1950, s.234.

ile ilgilenmeye başlayıp hem avcılığı bırakır hem de tanrılara göstermesi gereken alakayı kesmiştir. Sonrasında annesi Keşši'ye yanlıştta olduğunu ve tanrılarını ihmal etmemesi gerektiğini söyleyince o köpeğini ve mızrağını alarak avlanmaya gitmiştir. Fakat tanrılar Keşši'ye kızgın olduğu için ona hiç av vermemiş yorgun ve hasta haliyle geri dönmüştür. Bu noktadan sonra metin fazlasıyla zarar gördüğü için okunamamasına rağmen Keşši'nin rüyalar gördüğü ve bunların anlamlarını annesine sorduğu çıkarılabilmektedir.³¹

Gurparanzah Masalı, oldukça kötü bir halde ve iki kırık parça olarak ele geçmiştir.³² Metinde Gurparanzah vahşi hayvanları avladıktan sonra İmpakru ve kahramanlardan oluşan bir grupla Agade kentine dönmüş ve orada düzenlenen okçuluk yarışmasında altmış kral ve yetmiş kahramanı yenmiştir. Daha sonra Tatuzili isimli bir kadın ile evlenmiş fakat bu evlilik sorunlara neden olmuştur. Son bölümde ise Gurparanzah tanrılarının önünde ağlayarak af dilemektedir. Metnin sonraki kısmı kırık olup okunamadığından hikayenin sonu karanlıkta kalmıştır.³³

3. Hurri Mitoslarında Mezopotamya Etkileri

Anadolu'nun güneydoğusu ve Kuzey Suriye'de binyıllar boyunca yaşayan Hurriler, Anadolu ile Mezopotamya medeniyetleri arasındaki etkileşimin ana unsuru olmuştur. Mezopotamya kültürüne ait pek çok unsur Hurri toplumu vasıtasıyla Anadolu'ya ulaşmıştır. Bu unsurların yer aldığı yazılı kayıtlar henüz bulunamadığı için tespit edilememiş olsa da Hitit katiplerinin kil tabletlere kaydederek bize kadar ulaştırdığı mitoslarda Mezopotamya etkisi açıkça görülmektedir.³⁴

Temelde insan düşüncesi ve hayal gücünün bir ürünü olan mitoslar, tanrılarının yaşayışlarını anlatmayı amaçlamasına rağmen üretildiği toplumun inanç biçimini ve dünyayı algılayış şeklini anlatması bakımından önemlidir. Örneğin, öbür dünya kavramı, Sümer, Asur, Babil başta olmak üzere tüm Mezopotamya mitolojisinde, ölümden sonra kalınacak ebedi yer olarak tanımlanmıştır. İskandinav mitolojisinde ise savaşırken kahramanca ölenlerin "Valhalla" adı verilen ve bir büyük bir salon olarak tarif edilen yere ulaşacaklarına inanılırken uzak doğu mitolojisinde ise ölen canlının ruhunun bir başka bedene göçü olan "Reenkarnasyon" kabul edilmiştir.

³¹ Dijkstra 2008, s.206–212; Lancellotti 2002, s.54-56; Kıymet 2013, s. 358–359; Mieroop 1999, s.198–199; Kerrigan 1998, s.130–131.

³² CTH 362; KUB XVII 9; KUB XXXVI 67; Güterbock 1945b, s.68–69.

³³ Ehrlich 2011, s.235; Güterbock 1964, s.108–111; Akdoğan 2005, s.1–4; Konstan 2014, s.57.

³⁴ Beckman 1983, s.97–98; Vlassopoulos 2013, s.27.

Görüldüğü gibi dünyanın farklı coğrafyalarında farklı inanış biçimleri ve buna bağlı olarak mitolojik anlatımlar gelişmiştir.³⁵

Anadolu'nun yerli kavimi olan Hattiler kendilerine has inanışlar ve mitoloji geliştirmişken Hititler komşu bölgelerin tanrılarını ve mitolojik anlatımlarını kabullenmeye oldukça açık olmuştur. Hitit yazılı kaynaklarına geçirilmiş olan mitoslar içerisinde özellikle Hurri diline ait özel isimlere sahip kahramanların ya da tanrılarının bulunduğu mitoslar diğerlerinden kolaylıkla ayırt edilebilmektedir. Bu mitoslar, Hurri toplumu içerisinde yüzyıllar boyunca sözlü gelenekle yaşarken Asur ve Babil anlatımlarından etkilenmiş ve bazı bölümleri değiştirilmiş ya da yeniden yazılmıştır.³⁶ Bu noktada Hitit mitolojisi ile ilgili pek çok açıklama yapılabilirse de biz çalışmamızın sınır içerisinde kalarak Hurri kökenli mitolojik anlatımlarda Mezopotamya etkilerini açıklamaya çalışacağız.

M.Ö. 2334 ile 2279 yılları arasında yaşayan ve Mezopotamya'da ilk defa "Büyük Kral" unvanını kullanan Akad Kralı Sargon, kurduğu imparatorluk ile tarihe geçtiği gibi efsanevi kişiliğiyle de binyıllar boyunca yaşamıştır. Sargon'un hayatının anlatıldığı efsane onun bir sal içinde nehre bırakılmasıyla başlamaktadır.³⁷ Bu anlatım unsuru sonraki dönemlerde Tevrat'ın Çıkış kitabının ikinci bölümünde Hz. Musa'nın hayatında, önemli bir Yunan kenti olan Thebai'nin kralı Oedipus'un doğumunda ve Hurri mitosu olduğu düşünülen Kaneş Kraliçesi ve Otuz Çocuğun Hikayesi'nde de benzer üslup ile kullanılmıştır.³⁸

İnsanoğlu benlik bilincine sahip olduğundan beri anlamak istediği en önemli cevaplardan biri "insanın ve evrenin nasıl yaratılmış olduğu" sorusudur. Bu sebepten hemen her kültürde bir yaratılış destanı bulunmaktadır. Fakat Mezopotamya ve daha birçok medeniyette, yaratılışın temeli öncelikle tanrılara dayandırılmıştır. Bu sebepten önce tanrılarının var olması sonrasında da insanların tanrılar tarafından yaratılışı mitolojik anlatımlara konu edilmiştir.³⁹ Hititlerin, Hurri mitolojisinden aldıkları Gökteki Krallık Efsanesi'nde Hurri tanrılarını Anu, Alalu ve Kumarbi'nin arasındaki çatışma ve insanlar üzerinde egemen olması Mezopotamya'daki An – Enlil – Enki üçlemesi ve aralarındaki mücadeleden ilham almış gibi

³⁵ Augustine 2015, s.409–421; Hemingway 2011, s.4–19; Jones 2010, s.14–58; Bertman 2005, s. 281–284; Epps 2012, s.10–32.

³⁶ Leeming 2009b, s.186–187; Penglase 1997, s.1–2; Liverani 2014, s.322–324; Bratton 1993, s.152–158.

³⁷ Somervill 2009, s.31–32; Weir 2007, s.15–18; Erskine 2009, s.180.

³⁸ Nigosian 2004, s.55–58; Coats 1987, s.49–47; Daiches 1975, s.32; Freedman 2000, s.51–53.

³⁹ Loudon 2011, s.124–130; Von Franz 2001; Grantham 2002, s.89–105.

gözükmektedir. Fakat Mezopotamya'daki anlatımdan farklı olarak Hurri tanrıları arasındaki savaş sonucu Tanrı Teşup ortaya çıkmıştır.⁴⁰

Gökteki Krallık Efsanesi'nin sonucunda ortaya çıkan Tanrı Teşup, Hurri din anlayışı ve mitolojisinde oldukça önemli bir yere sahipti. Tanrı Teşup ile Ullikummi arasında geçen mücadelenin anlatıldığı Ullikummi Şarkısı'nda Teşup, Mezopotamya kökenli bir tanrı olan Ea'dan Ullikummi'yi yenebilmek için yardım ister. Bunun üzerine Ea, ona daha önceden yeryüzü ile gökyüzünü ayıran bakır bir bıçağı Ullikummi'nin ayaklarını kesmek için kullanmasını salık vermiştir. Mezopotamya yaratılış anlatımlarında sıklıkla kullanılan yer ve göğün ayrılması motifinin Ullikummi Şarkısı'nda da bizzat Mezopotamya tanrısı olan Ea ile birlikte kullanılması Hurri inanç sisteminde Mezopotamya etkisini göstermesi bakımından önemlidir.⁴¹

Appu ve İki Oğlunun Masalı Yakındoğu mitolojisindeki Habil ile Kabil anlatımının farklı bir versiyonunu sunmaktadır. Anlatım çocuğu olmayan Appu'nun tanrılardan çocuk istemesi ve iki oğla kavuşması ile başlayıp bu iki oğlun arasında iyi ile kötünün mücadelesine dönüşmesi ile devam etmektedir. Bu anlatıma Mezopotamya'da ilk defa "Sığır Tanrısı Lahar ile Kız Kardeşi Tahıl Tanrısı Aşnan" da rastlanmaktadır. Bu iki tanrı diğer tanrılara yiyecek sağlamak ile görevlendirilmiş olup dünyaya bir inişleri esnasında sarhoş olmuş ve her biri kendisini övüp diğerini aşağılayarak kavgaya tutuşmuştur. Metnin sonu kırık olduğu için okunamadığından bu kavganın kazananı ve kaybedeni bilinmemesine rağmen bu anlatım Hurrilerin, Appu ve İki Oğlunun Masalı'ndan başlayıp Tevrat'a kadar devam etmiştir.⁴²

Avcı Keşşi Masalı, Mezopotamya'da tanrılar ve insanlar arasında ruhsal bir iletişim aracı olarak görülen rüyaları işleyen bir anlatım olarak karşımıza çıkmaktadır. Mezopotamya'da rüya ile insanların hayatını şekillendirmesi ilk kez M.Ö. 2125 yılında yazıldığı düşünülen Gudea Silindirleri'nde karşımıza çıkmaktadır. Bu metinde Lagaş Kralı Gudea, Lagaş kentini Dicle Nehri'nin suları ile kaplanması üzerine tanrıların kendisinden ne istediğini anlamaması ve gördüğü rüyaları yorumlatması üzerine Tanrı Ningirsu'ya adanan bir tapınak inşa etmesi anlatılmaktadır. Tufan Efsanesi'nde de Tanrı Ea'nın Utnapiştim'e sel felaketini rüya aracılığıyla bildirmesi Avcı Keşşi'nin rüyaları ile doğru yolu bulmasına oldukça benzemektedir.⁴³

⁴⁰ Wilhelm 1989, s. 52–57; Bowling 2011, s.82–83; Smith 1982, s.20–24.

⁴¹ York 1995, s.137; James 1963, s.41–43; Dietrich 1973, s.54–55; Moscati 2001, s.175–176.

⁴² Leick 1998, s.11; Drory 1995, s.125–126; Collins 2008, s.148.

⁴³ Gnuse 1996, s.45–46; West 1999, s.188–189; Wilhelm 1989, s. 52.

Gurparanzah Masalı, Mezopotamya’da “Gılgamış Efsanesi” ile başlamış olan kahramanlık hikayeleri silsilesinin bir devamı olarak düşünülen ve Hurri dili ile yazılmasına rağmen içerisinde pek çok Mezopotamya anlatım ögesi bulunan bir mitostur. Gurparanzah Masalı’nı ilginç ve önemli kılan bir diğer özellik ise Akad başkenti Agade kentinde geçtiğinin belirtilmesi olup bunun sadece anlatımın çekiciliğini artırması için kullanıldığı düşünülmektedir.⁴⁴

4. Sonuç

İnsanlık tarihinin başından beri aynı gökyüzü altında yaşamış olan insanların tabiat karşısında ve kendi bilinç dünyalarında benzer düşünüş tarzları geliştirmeleri oldukça olağan karşılanmalıdır. Fakat insanlar toplumlar halinde yaşamaya başladıktan sonra birbirinden bağımsız yaşam tarzları ve inanışlar geliştirmeye başlamışlardır. Bu yaşam tarzı ve inanış zamanla o toplumu yansıtan kültür haline gelmiş ve kuşaktan kuşağa aktarılmaya; aktarıldıkça da gelişmeye başlamıştır. Dünyanın pek çok coğrafyasında insanlar hala avcı ve toplayıcılık ile yaşarken başta Sümerler olmak üzere Mezopotamya toplumları, tarım ve hayvancılık ile hem ekonomik olarak hem de yerleşik hayat kültürü olarak zenginleşmişlerdir. Bu gelişmede yazı en temel sebep olarak görünmesine rağmen yazının ortaya çıkmasını sağlayan toplumsallaşma daha ön planda yer almıştır.

Küçük kent devletleri halinde örgütlenen Mezopotamya şehir devletleri geçmişten getirdiği bilgi birikimini çivi yazısı ile ölümsüzleştirirken sahip oldukları kültürel birikimi ve inanç sistemini de çevrelerindeki toplumlara yaymaya başlamışlardır. Bu toplumlardan biri de Hurrilerdir. Coğrafi olarak Kuzey Mezopotamya’ya yakın olan Hurriler; Sümer, Akad, Babil, Asur yaşam tarzından ve inanç sisteminden etkilenmişlerdir. Hurri mitolojisinin tamamının Mezopotamya kökenli olduğunu iddia etmemize rağmen pek çok anlatımın ve tanrısal özelliklerin Mezopotamya medeniyetinden devşirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Farklı kültürlerin inançlarını ve mitolojilerini kıyaslamak, kesin bir ölçüt olmadığı için pek mümkün görünmediği gibi anlamsızdır. Fakat döneminin diğer mitolojik anlatımlarına bakarak Mezopotamya kökenli mitosların hem iyi bir biçimde kurgulandığı hem de öykülenişi ve kendi içerisindeki tutarlılığının daha gelişmiş olduğu söylenebilir. Ortak işleve ve hatta aynı isme sahip tanrılara inanan eski çağ tarihi toplumları birbirlerinden esinlenmek konusunda çekimser davranmamıştır. Kültürler arası geçiş de

⁴⁴ Konstan 2014, s.57; Dinçol 1982, s.108; Ünal 2007, s.97; Güterbock 1964, s.109–110.

diyebileceğimiz bir toplumun diğerinin değerlerini kabullenmesinin içerisinde dini inancın bir kısmını oluşturan mitosları da katabiliriz.

Hurri ve Mezopotamya mitosları arasındaki bu etkileşim ya da Hurri mitolojilerindeki Mezopotamya kökenli anlatımlar zamanla Hititlere de ulaşmıştır. Komşu toplumlardan ya da hakimiyetleri altındaki kavimlerin kültürlerini ve inançlarını kolaylıkla benimsemeyen Hititler, Mezopotamya kökenlere sahip Hurri mitosları olduğu gibi kendi bünyelerine katmış ve yazılı metinlere geçirmişlerdir. Bu metinlerin Hitit Devleti'nin yıkılması ile yok olduğu düşünülse de benzer anlatımların yüzyıllar sonra Yunan ve devamında Roma mitolojisinde ortaya çıkması bu anlatımların ne denli kalıcı olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan 2005 Rukiye Akdoğan, "Gurparanzah Destanına Birleşen Yeni Bir Tablet Parçası", *VI. Congresso Internazionale di Ittitologia*, 50, 1-20.
- Akurgal 1998 Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*. Tübitak.
- Alp 2001 Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu: Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*. Tübitak.
- Alpman 1981 Adil Alpman, "Hurriler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIV/25, 283–313.
- Amiran 1952 R. B. Amiran, "Connections Between Anatolia and Palestine in the Early Bronze Age", *Israel Exploration Journal*, 2, 89-103.
- Anthony 2010 D. W. Anthony, *The Horse, the Wheel, and Language: How Bronze-Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World*. Princeton University Press.
- Archi 2004 Alfonso Archi, "Translation of Gods: Kumarpi, Enlil, Dagan/NISABA, Halki", *Orientalia*, 319-336.
- Archi 2009 Alfonso Archi, "Orality, Direct Speech and the Kumarbi Cycle". *Altorientalische Forschungen*, 36, 209-229.
- Astour 1968 M. C. Astour, "Semitic Elements in the Kumarbi Myth: An Onomastic Inquiry". *Journal of Near Eastern Studies*, 27, 172–177.
- Augustine 2015 K. Augustine; M. Martin, *The Myth of an Afterlife: The Case against Life after Death*. Rowman & Littlefield Publishers.

- Ayali-Darshan 2014 Noga Ayali-Darshan, "The Role of Aštapi in the Song of Ullikummi and the Eastern Mediterranean "Failed God" Stories", *Journal of Near Eastern Studies*, 73, 95-103.
- Bachvarova 2012 M. R. Bachvarova, "From "Kingship in Heaven" to King Lists: Syro-Anatolian Courts and the History of the World", *Journal of Ancient Near Eastern Religions*, 12, 97-118.
- Barjamovic 2011 Gojko Barjamovic, *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*. Museum Tusculanum Press.
- Beckman 1983 Gary Beckman, "Mesopotamians and Mesopotamian Learning at Ḫattuša.", *Journal of Cuneiform Studies*, 35, 97-114.
- Beckman 1988 Gary Beckman, "Ištar of Nineveh Reconsidered." *Journal of Cuneiform Studies*, 50, 1-10.
- Bertman 2005 Stephen Beckman, *Handbook to Life in Ancient Mesopotamia*. Oxford Press.
- Bittel 1945 Kurt Bittel, *Ön Asya Tarih Öncesi Çağları: Mısır, Filistin, Suriye*. Çeviren: Halet Çambel. İstanbul.
- Black 1992 J. Black; G. Anthony, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia*. University of Texas Press.
- Bourke 2008 Stephen Bourke, *The Middle East: The Cradle of Civilization Revealed*. Thames & Hudson Press.
- Bowling 2011 C. R. Bowling *A New Order of the Ages: Volume One: A Metaphysical Blueprint of Reality and an Expose on Powerful Reptilian/Aryan Bloodlines*. iUniverse Publishing.
- Bratton 1993 F. G. Bratton, *Myths and Legends of the Ancient Near East*. Barnes & Noble Books.
- Bryce 1999 Trevor Bryce, *The Kingdom of the Hittites*. Oxford University Press.
- Bryce 2002 Trevor Bryce, *Life and Society in the Hittite World*. Oxford University Press.
- Bryce 2009 Trevor Bryce, *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia: The Near East from the Early Bronze Age to the Fall of the Persian Empire*. Routledge, 2009.

- Burney 2004 C. A. Burney, *Historical Dictionary of the Hittites*. Scarecrow Press.
- Caldwell 2010 R. S. Caldwell, *The Origin of the Gods*. Dash House Publications.
- Coats 1987 G. W. Coats, *Moses: Heroic Man, Man of God*. Sheffield Academic Publishing.
- Cohen 2002 Yoram Cohen, *Taboos and Prohibitions in Hittite Society*. Universitätsverlag C. Winter.
- Collins 2008 B. J. Collins, *The Hittites and Their World*. Brill Press.
- Cooper 2006 Lisa Cooper, *Early Urbanism on the Syrian Euphrates*. Routledge Publishing.
- Cotterell 2006 Arthur Cotterell, *Chariot: From Chariot to Tank, the Astounding Rise of the World's First War Machine*. Overlook Press.
- Daiches 1975 David Daiches, *Moses, the Man and His Vision*. Praeger Publishing.
- Diakonoff 1991 I. M. Diakonoff, *Early Antiquity*. University of Chicago Press.
- Dietrich 1973 B. C. Dietrich, *The Origins of Greek Religion*. Walter De Gruyter.
- Dijkstra 2008 Meindert Dijkstra, "New Joins in the Hurrian Epic of Kessi and their Ramifications". *Ugarit-Forschungen*, 40, 205-224.
- Dinçol 1982 Ali Dinçol, "Hititler" *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, Cilt 1, 18-120.
- Dowden 2014 K. Dowden; N. Livingstone, *A Companion to Greek Mythology*. Wiley-Blackwell Publications.
- Drews 1994 Robert Drews, *The Coming of the Greeks*. Princeton University Press.
- Drory 1995 R. Drory; I. Shlomo, *Language and Culture in the Near East*. Brill Press.
- Ehrlich 2011 C. S. Ehrlich, *From an Antique Land: An Introduction to Ancient Near Eastern Literature*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Epps 2012 Henry Epps, *Afterlife*. Create Space Independent Publishing.

- Erhat 1978 Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Erskine 2009 Andrew Erskine, *A Companion to Ancient History*. John Wiley & Sons Press.
- Esin 2003 Ufuk Esin, *Köyden Kente: Yakınoğu'da İlk Yerleşimler*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Fletcher 2000 Joann Fletcher, *Chronicle of a Pharaoh: The Intimate Life of Amenhotep III*. Oxford University Press.
- Fontenrose 1959 J. E. Fontenrose, *Python: A Study of Delphic Myth and Its Origins*. University of California Press.
- Freedman 2000 D. N. Freedman; M. J. McClymond, *The Rivers of Paradise: Moses, Buddha, Confucius, Jesus, and Muhammad as Religious Founders*. Wm. B. Eerdmans Publishing.
- Friedrich 1950 Johannes Friedrich, "Churritische Märchen und Sagen in Hethitischer Sprache", *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, 49, 213-255.
- Gabriel 2002 R. A. Gabriel, *The Great Armies of Antiquity*. Greenwood Publishing.
- Gavaz 2006 Ö. S. Gavaz, "Hitit Kenti Zalpa'nın Yeri Üzerine" *Anadolu / Anatolia*, 31, 1 – 18.
- Gilhus 2009 I. S. Gilhus, *Laughing Gods, Weeping Virgins: Laughter in the History of Religion*. Routledge Publishing.
- Gnuse 1996 R. K. Gnuse, *Dreams and Dream Reports in the Writings of Josephus: A Traditio-Historical Analysis*. Brill Academic Publishing.
- Goetze 1969 Albrecht Goetze, "Hittite Myths, Epics, and Legends", *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, 120-128.
- Grantham 2002 Bill Grantham, *Creation Myths and Legends of the Creek Indians*. Florida University Press.
- Güneri 1987 Semih Güneri, "Erzurum ve Çevresindeki Höyüklerin Yüzey Araştırması", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, V/2, 54-76.
- Güterbock 1945a H. G. Güterbock, "The Hittite Version of the Hurrian Kumarbi Myth: Oriental Forerunners of Hesiod", *American Journal of Archaeology*, 52, 123-134.

- Güterbock 1945b H. G. Güterbock, *Kumarbi Efsanesi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Güterbock 1952 H. G. Güterbock, "The Song of Ullikummi Revised Text of the Hittite Version of a Hurrian Myth", *Journal of Cuneiform Studies*, 6, 8-42.
- Güterbock 1964 H. G. Güterbock, "A View of Hittite Literature". *Journal of the American Oriental Society*, 84, 107-115.
- Güterbock 1997 H. G. Güterbock; H. A. Hoffner, *Perspectives on Hittite Civilization*. Oriental Institute of the University of Chicago.
- Haas 1977 V. Haas, "Zalpa, Die Stadt am schwarzen Meer und das althethitische Königtum", *Mitteilungen der Deutschen Orientgesellschaft zu Berlin*, 109, 15-26.
- Hamblin 2006 W. J. Hamblin, *Warfare in Ancient Near East*. Taylor & Francis Publishing.
- Harrison 2009 Thomas Harrison, *The Great Empires of the Ancient World*. Getty Publications.
- Hemingway 2011 Annamaria Hemingway, *Myths of the Afterlife Made Easy*. 6th Books.
- Hoffner 1968 H. A. Hoffner, "Birth and Name-Giving in Hittite Texts". *Journal of Near Eastern Studies*, 27, 198-203.
- Hoffner 1991 H. A. Hoffner, *Hittite Myths*. Society of Biblical Literature.
- Hooke 2013 S. H. Hooke, *Middle Eastern Mythology*. Dover Publications.
- Huld 2012 M. Huld; K. Jones-Bley, "The Cities of Kumme, Kummanna and Their God Teššub/Teišeba", *Journal of Indo-European Studies*, 60, 141-156.
- James 1963 E. O. James, *The Worship of the Sky-god: A Comparative Study in Semitic and Indo-European Religion*. Athlone Press.
- Johnston 2004 S. I. Johnston, *Religions of the Ancient World: A Guide*. Harvard University Press.
- Jones 2010 J. C. Jones, *Valhalla - The Myths of Norseland*. Read Books Design.
- Karağuz 2001 Güngör Karağuz, *Hitit Mitolojisi*. Çizgi Kitabevi.

- Kerrigan 1998 M. Kerrigan; A. Lothian, *Epics of Early Civilization: Myths of the Ancient Near East*. Time Life Publishing.
- Kınal 1962 Füzuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kınal 1978 Füzuzan Kınal, “Khorsabad Kral Listesi ve Kronoloji”, *Belleten* 42/166, 171–200.
- Kıymet 2013 Kurtuluş Kıymet, *Hitit Kültüründe Hurri Etkisi*, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Eskiçağ Tarihi) Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara 2013.
- Konstan 2014 D. Konstan; K. A. Raaflaub, *Epic and History*. Wiley-Blackwell Publishing.
- Koşay 1959 H. Koşay; K. Turfan, “Erzurum-Karaz Kazısı Raporu”, *Belleten* 23/91. 349–413.
- Kramer 1961 S. N. Kramer, *Mythologies of the Ancient World*. Anchor Publishing.
- Kuhrt 1995 Amélie Kuhrt, *The Ancient Near East, C. 3000-330 BC*. Routledge Publishing.
- Kupper 1973 J. R. Kupper, *Northern Mesopotamia and Syria*. Cambridge Ancient History.
- Kuz'mina 2007 E. E. Kuz'mina, *The Origin of the Indo-Iranians*. Brill Press.
- Lancellotti 2002 M. G. Lancellotti, *Attis, Between Myth and History: King, Priest, and God*. Brill Publishing.
- Leeming 2009a D. A. Leeming, *Creation Myths of the World I-II*. ABC-Clío Publishing.
- Leeming 2009b D. A. Leeming, *The Oxford Companion to World Mythology*. Oxford University Press.
- Leick 1998 Gwendolyn Leick, *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*. Routledge Publishing.
- Lewis 1995 Spence Lewis, *Myths and Legends of Babylonia and Assyria*. Kessinger Publishing.
- Liverani 2014 Mario Liverani, *The Ancient Near East: History, Society and Economy*. Routledge Publishing.

- Louden 2011 Bruce Louden, *Homer's Odyssey and the Near East*. Cambridge University Press.
- Mavor 1997 J. W. Mavor, *Voyage to Atlantis: The Discovery of a Legendary Land*. Park Street Press.
- Mieroop 1999 M. V Mieroop, *The Eastern Mediterranean in the Age of Ramesses II*. Wiley-Blackwell Publications.
- Morford 2013 M. Morford; R. J. Lenardon, *Classical Mythology*. Oxford University Press.
- Moscatti 2001 Sabatino Moscati, *The Face of the Ancient Orient: Near Eastern Civilization in Pre-Classical Times*. Dover Publications.
- Nigosian 2004 S. A. Nigosian, *From Ancient Writings to Sacred Texts: The Old Testament and Apocrypha*. The Johns Hopkins University Press.
- Otten 1973 Heinrich Otten, *Eine althethische Erzählung um die Stadt Zalpa. Studien zu den Bogazköy-Texten*. Otto Harrassowitz.
- Pehlivan 1990 Mahmut Pehlivan, "Karaz Kültürü ve Hurriler", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/1, 168–176.
- Penglase 1997 Charles Penglase, *Greek Myths and Mesopotamia: Parallels and Influence in the Homeric Hymns and Hesiod*. Routledge Publishing.
- Podany 2010 A. H. Podany, *Brotherhood of Kings: How International Relations Shaped the Ancient Near East*. Oxford University Press.
- Puhvel 1987 Jaan Puhvel, *Comparative Mythology*. Johns Hopkins University Press.
- Roaf 1992 Michael Roaf, *Mesopotamia and the Ancient Near East*. Stonehenge Press.
- Robbins 2001 Manuel Robbins, *Collapse of the Bronze Age: The Story of Greece, Troy, Israel, Egypt, and the Peoples of the Sea*. iUniverse Publishing.
- Rosenberg 1994 Donna Rosenberg, *World Mythology: An Anthology of Great Myths and Epics*. McGraw-Hill Education.
- Roux 1996 Georges Roux, *Ancient Iraq*. Penguin Press.

- Schwemer 2007 Daniel Schwemer, "The Storm-Gods of the Ancient Near East: Summary, Synthesis, Recent Studies Part I", *Journal of Ancient Near Eastern Religions*, 7, 121-168.
- Siegelová 1971 Jana Siegelová, *Appu-Märchen und Hedammu-Mythus*. Otto Harrassowitz Verlag.
- Singer 1995 Itamar Singer, "Some Thoughts on Translated and Original Hittite Literature". *Language and Culture in the Near East, Israel Oriental Studies*, 15, 123-128.
- Sitchin 2007 Zecharia Sitchin, *The Wars of Gods and Men*. Harper Publishing.
- Smith 1982 G. V. Smith, "The Concept of God/the Gods as King in the Ancient Near East and the Bible". *Trinity Journal*, 3, 18-38.
- Somervill 2009 B. A. Somervill, *Empires of Ancient Mesopotamia*. Infobase Publishing.
- Stambovsky 1996 Phillip Stambovsky, *Myth and the Limits of Reason*. Rodopi Bv Editions.
- Sukenik 1947 Yadin Sukenik, "On the Technique of Khirbet Kerak Ware", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 106, 9-17.
- Ünal 2006 A. Ünal, "Eski Çağlarda Çukurova'nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatna (Adana) Krallığı'nın Siyasi Tarihi", *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15/3, 15-44
- Ünal 2007 A. Ünal; K. S. Girginer, *Kilikya-Çukurova: İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*. Homer Kitabevi.
- Ünal 2013 A. Ünal, "Amazonların Eski Anadolu Kökenleri Hakkında", *Cedrus I* (2013) 21-32
- Van Dongen 2012 Erik Van Dongen "The Hittite Song of Going Forth (CTH 344): A Reconsideration of the Narrative." *Die Welt des Orients* 42, 23-84.
- Vlassopoulos 2013 Kostas Vlassopoulos, *Greeks and Barbarians*. Cambridge University Press.

- Von Franz 2001 M. L. Von Franz, *Creation Myths*. Shambhala Publications.
- Weir 2007 William Weir, *50 Military Leaders Who Changed the World*. Pentagon Press.
- West 1999 M. L. West, *The East Face of Helicon : West Asiatic Elements in Greek Poetry and Myth*. Clarendon Press.
- Wildwood 2010 Gretchen Wildwood, *Ancient Mesopotamia Civilization*. Rosen Publishing.
- Wilhelm 1989 Gernot Wilhelm and Diana L. Stein, *The Hurrians*, Aris & Phillips Press.
- Yakar 2007 J. Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi*, Çev. S. H. Riegel, Homer Kitabevi.
- Yiğit 2003 Turgut Yiğit, "İlk Tunç Çağı'nın Son Evresinde Anadolu'nun Siyasi Görünümü", *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40, 13-28.
- Yıldırım 2013 Ercüment Yıldırım, "Antikçağda Evliliklerle Kurulan Müttefiklikler: Antiochus I", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17 / 1, 247-268.
- Yoffee 2003 N. Yoffee; G. L. Cowgill, *The Collapse of Ancient States and Civilizations*. University of Arizona Press.
- Yoffee 2005 Norman Yoffee, *Myths of the Archaic State: Evolution of the Earliest Cities, States, and Civilizations*. Cambridge University Press.
- York 1995 Michael York, *The Divine Versus The Asurian: An Interpretation Of Indo-European Cult And Myth*. International Scholars Publishing.